

Tarihte Nikah Uygulamaları ve İslam Tarihindeki En Eski Nikâh Akit Belgeleri ve Tatbikatı

Mustafa DEMİRCİ

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Professor, Selcuk University Faculty of Letters

Konya / TÜRKİYE

mustdemirci@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-2214-3796

Öz

İnsanlığın en eski yazılı belgeleri ve efsaneleri arasında evlilik akitlerine dair belgeler ve bilgiler bulunmaktadır. Bütün dinler, aile kurumunu özel bir akit ve merasimle kurmuşlardır. Evlilik ve nikâhların devletler tarafından kayıt altına alınması, dinî ve sosyal bir zaruretten kaynaklanmış, denetim ve meşruiyet unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bir anlamda nikâh belgeleri din-toplum-hukuk bağlamında şekillenen bir insanlık tecrübesinin tarihte bıraktığı izlerdir. Aile tarihine dair zengin bir bilgi birikimi mevcuttur. Bu birikimin tarihte en somut göstergelerinin başında ise nikâh ve evlilik belgeleri gelir. Geçmişten günümüze gelen nikâh belgeleri aile içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, boşanma durumları, vesayetin kayıt altına alınması, çocukların velayeti, nesil emniyeti gibi temel insani problemleri ele almıştır. İslam aile ve nikâh tarihine ve tatbikatına dair şimdiye kadar çok az çalışma yapılmıştır. Daha çok fıkıh ve hadis literatürü içindeki tartışmalar ile yetinilmiştir. Halbuki bilgiler, Peygamber Efendimiz zamanından itibaren nikâhın nasıl uygulandığı konusunda, ana kaynaklarda bazı bilgiler ve Mısır Geniza papirüslerinde de belgeler mevcuttur. Özellikle Mısır'daki erken İslami döneme ait “Geniza Papirüsleri” arasında hicri üçüncü ve dördüncü asra ait nikâh belgeleri mevcuttur. Kâğıdın son derece kıt ve kıymetli olduğu, vergi-tapu kayıtları,

Geliş/Received: 19.01.2025 | **Kabul/Accepted:** 04.12.2025 | **Yayın/Published:** 30.12.2025

Atf/Citation: Demirci, Mustafa. “Tarihte Nikah Uygulamaları ve İslam Tarihindeki En Eski Nikâh Akit Belgeleri ve Tatbikatı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 46 (Aralık 2025), 109-137./Demirci, Mustafa. “Documents Regarding the Oldest Marriage Contracts and Practices in Islamic History”. *Journal of Islamic Law Studies* 46 (December 2025), 109-137. <https://doi.org/10.59777/ihad.1623023>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Mustafa DEMİRCİ | CC BY-NC-ND 4.0 International

diplomatik yazışmalar için kullanıldığı bu devirlerde nikâh akitlerinin de yazılı hale getirilmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Aile ve nikâh konusunda İslami geleneğin başlangıcından itibaren işleyişini ve tecrübesini yansıtması bakımından son derece dikkat çekici belgeleri ihtiva eden bu makalede nikâhın İslam öncesi toplumlarda genel bir tarihini verdikten sonra günümüze gelen en eski nikâh belgeleri, şekil, muhteva ve uygulama bakımından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Aile, Nikâh, Mehir, Nikâhın Tarihi, Geniza Papirüsleri.

Documents Regarding the Oldest Marriage Contracts and Practices in Islamic History

Abstract

Among the oldest written documents and legends of humanity, there are documents and information about marriage contract. All religions have established the family institution with a special contract and ceremony. The registration of marriages and marriages by states has arisen from a religious and social necessity and has been evaluated as an element of control and legitimacy. In a sense, marriage documents are the traces left in history by a human experience shaped in the context of religion, society and law. There is a rich accumulation of information about family history. The most concrete indicators of this accumulation in history are marriage and marriage documents. Marriage documents from the past to the present have addressed basic human problems such as disagreements within the family, divorce cases, registration of guardianship, custody of children, and protection of the lineage. Very little work has been done on the history of Islamic family and marriage to date. Generally, theoretical studies of fiqh scholars have been sufficient. However, the information we have is information and documents on how marriage has been practiced since the time of the Prophet. Among the documents found in the "Genizah Papyrus" in Egypt in particular, there are marriage documents from the second and third centuries of the Hijri period. It is quite remarkable that marriage contracts were also written down in this period when paper was extremely scarce and valuable and was used for tax and land registry records and diplomatic correspondence. After providing a general history of marriage in pre-Islamic societies, it examines and interprets the oldest marriage documents written on papyrus that have survived to the present day, in terms of form, content and application, adhering to the methods of historical discipline. In this respect, the article in your hand contains very remarkable documents in terms of reflecting how the Islamic tradition has functioned and experienced in the field of family and marriage since the beginning.

Keywords: Marriage, Family, Dowry, Marriage Nistory, Genizah Papyri.

Giriş

Evlilik belgeleri tarih araştırmaları için toplumsal hayata, aile yapısına, cinsiyet ilişkilerine dair mühim ipuçları barındırdığından çok kıymetlidir. Evlilik ve nikâhların devletler tarafından kayıt altına alınması, dinî ve sosyal bir zaruretten kaynaklanmış, denetim ve meşruiyet unsuru olarak değerlendirilmiştir. Aile içinde ortaya çıkan anlaşmazlıkların giderilmesi ya da boşanma durumunda vasiyet ve vesayetin kayıt altına alınması, çocukların velayeti, nesil emniyeti ve bilinirliğinin sağlanması, mal paylaşım düzeninin korunması gibi zorunluluklar, geçmişten günümüze, her dönemde, her dinî toplumda zengin bir nikâh belgesi bırakmıştır. Bir anlamda nikâh belgeleri din-toplum-hukuk bağlamında şekillenen bir insanlık tecrübesinin tarihte bıraktığı izlerdir. Demek ki bu belgeler, toplumsal hayatın hukuken düzenlenmesine ve yaptırıma bağlanmasına çok şey borçludur. Bu yüzden tarih boyunca her toplum geriye evlilik akitlerine dair belgeler bırakmıştır. İnsanlığın en eski efsane ve kutsal metinlerinden bugünün aile araştırmalarına kadar geniş bir bilgi birikimi mevcuttur. Bu birikimin tarihte en müshahas misallerinin başında ise nikâh ve evlilik belgeleri gelir.

Erken İslam kaynakları genellikle bu tür muameleler konusunda yeterli malumat vermemektedir. Adolf Grohman'ın (ö.1887-1977) Mısır Papirüs belgelerini neşretmesinden¹ sonra bu alana ilgi artmış, buna bağlı olarak son yıllarda dünyanın değişik yerlerine dağılmış haldeki evlilik belgeleri üzerine araştırmalarda bir artış olmuştur.² Ancak söz konusu çalışmalar çoğunlukla papirüs uzmanları tarafından yapıldığından, belge çözümlemesi ve neşri üzerinde durulmuş, muhtevaya yeterince alaka gösterilmemiştir. Belgeler genellikle h.4./m.10. yüzyıl öncesine ait papirüsler üzerine kaydedildiğinden; batılı araştırmacıların İslam nikâh belgelerini incelerken genellikle malzeme tekniği, yazı, kağıt özelliklerine yoğunlaşmışlardır. Bizim bu makalemiz İslam tarihindeki en eski nikâh belgelerinin muhteva incelemesi olacaktır.

Sözlükte "birleştirme bir araya getirme; evlenme, evlilik; cinsel ilişki" gibi anlamlara gelen nikâh kelimesi İslam fıkıh terminolojisinde, "Şer'an aranan şartlar

¹ Adolf Grohmann, *Arabische Paläographie* (Graz-Vienna-Cologne: Hermann Böhlau-Akademie der Wissenschaften, 1967), 105-106. Grohmann Mısır kütüphanelerinde dağılmış vaziyette bulunan papirüslerin derlemesini yaptığı müstakil bir çalışmada da farklı belgelere yer vermiştir. Bkz. Adolf Grohmann *Arabic Papyri In The Egyptian Library* (Kahire Egyptian Library Press 1934), 1/65-121.

² Bkz. Abd al-Raziq Ahmad, "Akdu'n-nikâh mine'l-Aşri'l-Mamâliki'l-Bahriyya," *al-Majalla l-'arabiyya li-l-'ulûm al insâniyya* 22 (1986), 73; Yusuf Rağib, *Transmission de biens mariage et séparation à Uqlul, village du Fayoum au Ve/XIe siècle* (Cairo: Ifao, 2016); J.-M. Mouton vd., *Mariage et Séparation à Damas au Moyen Âge : un corpus de 62 documents juridiques inédits entre 337-948 et 698-1299* (Paris: Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres, 2013); Ahmed as-Shami, *Tatawwuru't-târikhi li-'Uqudu'z-Zawac fi l-islam* (Kahir: Jamî'at al-Zaqaziq, 1982), 17.

çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını geçici olmaksızın birleştirmelerini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında meydana gelen evlilik ilişkisini” ifade eder. Arapçada “zevâc” kökünden türeyen kelimeler de "evlenmek, evlendirmek, evlilik, evliliğin taraflarını oluşturan eşler" manalarında yaygın biçimde kullanılmıştır.³

1. Eski Asurlulara Ait Nikâh Belgeleri

Çok eski çağlardan beri “nikâh” ve “Mehir” konusundaki uygulamaların günümüzdeki uygulamalara çok benzemesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durum aynı zamanda aile, evlilik, nikâh ve mehir gibi geleneklerin evrensel bir değer olduğunu da ortaya koyar. Mesela, M.Ö 2000’lerde Asurlu bir kadının çeyizinin teminat altına alınışı ile M.1600’lerdeki bir kadının nikâh akdinde çeyiz ve mehrinin teminat altına alınışı çok benzerdir. Mesela Asur koloni çağına (M.Ö 1950-1850) ait pişirme tabletler üzerine yazılı bir nikâh belgesi şöyledir: “Saparasnâ Kulusiya ile evlendi. Ev her ikisine aittir. Eğer Saporasnâ Kulusiya’yı boşarsa, evi her ikisi taksim edecekler. Öldükleri zaman ev Histahsuser ve Peruwa’ya ait olacak”⁴ Yine Asurlulara ait bir diğer evlilik belgesi şu şekildedir: “Ahu-Wagar Zuba bizi şahit tuttular. Ahu-Wagar Zuba’ya şöyle dedi: Kız kardeşim artık büyüdü, evlilik çağına geldi. Buraya gel(Karışna şehrine) ve kız kardeşimle evlen. Zuba şu cevabı verdi: Kız kardeşin orada otursun. Ahu-wagar şöyle dedi: Kaniş şehrinde koloni mahkemesinin kararını ver. Senin ayağın uzaktır (sen uzaktasın). Kız kardeşim ne zamana kadar otursun? Zuba şöyle cevap verdi: Git kız kardeşini gönlünün istediği ile evlendir. Şahit: Ennam-Aşşur Budutum’un oğlu şahit Ab-bani, Ababa’nın oğlu bu sözler üzerine Ahu-Wagar kolonisi bizi şahit kabul etti ve koloni bize emretti ve şahitliğimiz hakkında bu tableti tanrı kapısında verdik...”⁵

Asur dönemine ait nikâh belgelerinin tercümesinde şunlar yazılıdır: “Su-su-en, Ennam-assur’un kız kardeşi Etari ile evlendi. Koca, kadının kefilî puzur-watar kadının yardımında bulundurmuyacak. Erkek kani ve Nehria’da ikinci sınıf bir kadınla evlenmeyecek. Eğer borç yüzünden kız kardeşini kocası, bir akrabası ya da asurlu birisi yakalayacak olursa, ağabeyi

³ Kur’an-ı Kerim’de “nikâh” kelimesi ve türevleri genellikle evlenme akdini belirtmek üzere on dokuz ayette geçmektedir. Bunların bir kısmı bağlam dikkate alınarak "cinsel ilişki" ve "buluş" gibi anlamlarda da yorumlanmıştır. Bazı ayetlerde canlı varlıkların çift olarak yaratıldığına değinilirken "zevc" kelimesi kullanılmakla birlikte bunun tekil veya çoğulunun (ezvâc) isim tamlaması içinde başkasına/başkalarına izafe edilerek kullanımının sadece aralarında evlilik bağı bulunan insanlar hakkında olması dikkat çekicidir. Kur’ân-ı Kerim ve hadislerdeki örnekleri için bk. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li-elfâzî’l-Kur’âni’l-Kerim* (Kahire: Matbaatü Dar’l-Kütübü’l-Mısriyyeti, 1945), 396.

⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi ref. ka.i. Ayrıca bkz. Emin Bilgiç vd., *Ankara Kültepe Tabletleri I* (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 40.

⁵ *Kil Tablet* (Asur Devri M.Ö 19. Yy., Anadolu Medeniyetleri Müzesi, ref.kt.i no: 120); Kemal Balkan, “Eski Asur ve Anadolu’da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması”, *Belleten* 51/200 (1987), 417-428.

*Su-su-un, annesi ya da küçük kardeşi işi çözecekler. O kadının bedeli ödenmemiştir. O karısını terk ederse, iki mina gümüş ödeyecek. Asua'nın huzurunda, Anah-assur'un huzurunda, Puzi'nin huzurunda...”*⁶

Dikkat edilirse, bu belgede, nikâhın şahitler huzurunda ve onların onayı ile yapıldığı, mal paylaşımı, mehir ve çeyizin de kayda geçirildiği dikkat çekmektedir. Bu belge sayesinde “mehir” ve “çeyiz” uygulamalarının en az dört bin yıllık bir geçmişinin olduğunu öğrenmekteyiz. Hammurabi kanunlarından medeni kanunlara kadar evlilik sözleşmelerindeki şartlar, boşanma durumunda çocukların ve malların paylaşımı, aile fertlerinin birbirlerine karşı ödevleri, çocukların nesepleri, karı-koca tanımları ve bu hakların yazı ile kayıt altına alınması; coğrafya ve din farklılıklarına rağmen hepsinde benzer ve ortak bir temaya sahiptir.⁷

Uygurlara ait XIII. asırda Orta Asya'da yazılmış bir belgede ise izinsiz evlenen iki kölenin evliliği onaylanmakta ve vergi yükümlülükleri kabul edilmektedir:

*Kaplan yılının dokuzuncu ayının yirmi altısında “Biz” “Utuzun” demirci adlı kölesi ile Toyuncuk'ın Ay-sılgı adlı dokumacı kadın kölesi, beylerinden izin almadan karı-koca olmuşlardır. Sonra Biz Toyuncuk ile bundan haberdar olunca Toyuncuk'un kadın kölesinin vergisini ben, Utuz'un demirci kölesinin vergisini de ben Utuz almaya karar verdik. Ben Utuz, Toyuncuk ve kölesi hakkında herhangi bir iddiada bulunmam. Ben Toyuncuk'a kölem hakkında herhangi bir davada bulunmadım. Şahid Sarığ - şahid Ötüken - Şahid Çaysu - şahid Temur. Bu mühür ikimizindir. Ben Mongul buka sorup yazdım.*⁸

Nikâh taraflara karşılıklı haklar sağlayan ve vazifeler yükleyen bir akit ve bağdır. İhtilaf durumunda hakları koruma ve görevlerin ifasını temin için akit esnasında bir ispat güvencesi şarttır. Çünkü uyumsuzluk hallerinde yargı yoluna başvurulduğunda adalet mekanizması her zaman ispat edilememiş hakları sahiplerine ulaştırması imkân dahilinde değildir. İslam'ın ilk temel kaynağı Kur'an ve Sünnet'in bu hususta da titizlik gösterdiğini belirtmek gerekir.

2. Yahudilikte Nikâh

Yahudiler, aileyi dinî prensiplere dayalı bir evlilikle kurmakta, onu neslin devamı ve çoğalması için gerekli görmektedir. Evlenmeyi gerçekleştiren işlemin adı da

⁶ *Kil Tablet* (Asur Devri M.Ö 18. Yy., İstanbul: Arkeoloji Müzesi, Ka.165, no:12485).

⁷ Dursun Ayan (ed.), *Aile Tarihine Dair Belgeler* (Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022), 46-56. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Fitnat Şimşek, *Anadolu'da Toplum Hayatında Kadın (Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemleri)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 319.

⁸ *Papirüs* (Nikah belgesi M.S. 13. Yy., İstanbul: Arkeoloji Müzesi, Ka.165, no: 12486).

nikâhtır.⁹ Yahudilikte nikâh ancak hahamlar ya da onların izin verdiği kimseler tarafından kıyılırdı. Evlenme törenleri havralarda yapılır, tören esnasında Mezmûr'dan parçalar toplu halde ilahiler okunur, dualar edilirdi. Nikâh mutlaka iki şahit huzurunda akdedilirdi. Haham nikâh sırasında bir konuşma yapardı. Hz. Musa'dan kalma bir gelenek olarak, gelin nikâhtan önce kadınlarla hamama gider, bir çeşit gusül yapardı. Buna "Mikve" denilirdi. "Hupa" ismi verilen bir çardağın altında çifte yüzüklerinin takılması sonrasında erkek adına hazırlanmış ve onun tarafından imzalanmış olan evlilik belgesinin (ketuba) kadına teslim edilmesi ve peşinden yedi berahanın okunması ile nikâh tamamlanırdı. Nikâhın kıyılmasından sonra damadın kese içerisinde olan bir bardağı kırması da Yahudiler arasında yaygın uygulanan düğün geleneklerinden biriydi. Bu olaydan sonra misafirlere ziyafet verilirdi. Çiftler, "*Sen benimle Musa ve İsrail yasalarına göre bu yüzükle evlendin*" sözlerinin söylenmesinden sonra zifafa girilirdi. Tevrat'taki bilgilerden bu geleneğin köklerinin Hz. Yakub (a.s) zamanına kadar gittiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Tevrat, aynı zamanda mehir konusunda da sarih emirler getirmiştir. Buna göre evlenmek için bir kadına mehir vermek mecburi tutulmuştur. Nikâh esnasında erkek tarafından kadına "*Mohar*"(mehir) adı verilen bir miktar mal verilmiştir. Hz. Musa zamanından beri geçerli olan bir geleneğe göre, koca, karısına vereceği mehiri "*Khetouba*" adlı bir yazılı belge vasıtasıyla kayda geçirmiştir. Bu gelenek daha sonraları yaygınlaşmış ve Mişna ile Talmud'a da girmiştir. Mişna ve Talmud'da, "Khetouba", bakire kız için en az iki yüz dinar, dul için yüz dinar olarak tespit edilmiştir. Hanımının üzerine bakire bir kız olan kimsenin yeni evlendiği hanımının, ilk hanımın yanında yedi gün kalması âdetti.¹¹ Hadis kaynaklarından öğrendiğimize göre bu âdet Arabistan'da Medinelî Yahudiler arasında Hz. Peygamber zamanında da kullanılıyordu-¹²

3. Hıristiyanlarda Nikâh

Hıristiyanlıkta evlilik bir Tanrı buyruğu, dinî bir görev olarak kabul edilir. Evlenme papazın idaresinde gerçekleşir. Evlilik anlaşması, Hz. İsa tarafından bir sır haline getirilmiştir. Nikâh töreni esnasında İncil'den parçalar okunur, ilahiler söylenir ve yeni evlilerin mutlu olmaları için dualar edilir. İlk dönem Hıristiyanlarında düğün ziyafeti

⁹ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 228- 229.

¹⁰ Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam* (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.) 2/240-241, 283.

¹¹ Bkz. Asife Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 225-241.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002) 6/154-155; Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-Arabî, ts.), 2/1084.

de verilirdi. Biraz şekil değiştirmiş olarak mehir uygulamasına benzer bir gelenek de mevcuttu ve buna "Drahoma" denilmekteydi. Hristiyanlarda, yasak olan günlerde evlenme töreni yapılamazdı. Ayrıca Rahiplik ve Rahibelik adı altında evlenmeme teşvik edilmiştir. Ruhbanlık, aslında Hristiyanlıkta olmayan bir meslektir. İslâm'ın geldiği dönemde de yürürlükte olan bu uygulamayı Hz. Peygamber reddetmiştir.¹³

İnciller, evlenilmesi yasak olan kimseler konusunda Tevrat'ı izlemektedirler. Bu sebeple, yakınlar arası evlilik Hristiyanlarda da yasaktır. Anne-baba, kardeş, süt kardeş, hala, teyze gibi kan yakınlığı; kız kardeşi yaşarken baldız, üvey çocuk gibi aile yakınlığı olan kimselerle evlenilmezdi. Bir baba üvey kızıyla evlenemediği gibi, üvey kardeşe de evlenemezdi. Ayrıca evli bir kadınla da evlenilmezdi. Hristiyanlıkta boşanma olmadığı için, evli bir kadının kocasını bırakıp bir başkasıyla evlenmesi de söz konusu olamazdı ve bu bir zina sayılırdı. Aynı durum erkekler için de geçerliydi.¹⁴

Hz. Peygamber döneminde Hristiyan Rumlar, bir kimsenin emzikli olan hanımıyla cinsel ilişkide bulunması manasına gelen "gıyle" denilen bir uygulamaya başvuruyorlardı. Hz. Peygamber bunu yasaklamak istemişse de sağlık açısından zararsız olduğu gerekçesiyle vazgeçmiştir.¹⁵

4. Arabistan'da Câhiliyede Nikâh

Câhiliye döneminde evlilik, toplumsal normlar ve mirasla şekillenirdi. Mehir, evliliğin meşruiyeti için şart olup veliye ödenir, genç kıza "sadâk" adıyla hediyesi verilir,¹⁶ ancak mehirden pay alamazlardı. Şıgar nikâhı, iki kadının mehirsiz değiş-tokuş edilmesiydi. Savaşta galip gelenler, mağlup edilenlerin kızlarıyla mehirsiz evlenebilirdi. Cariyelerin fuhuştan kazançları mehir sayılabılırdı. Düğünler, erkek evinde "ürs", kadın evinde "umrâ" adıyla bir hafta süren "usbû" ile kutlanır, ertesi gün "velîme" yemeği verilirdi. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliğinde velîme yaptığı kaydedilmiştir.¹⁷ Ukiyye 40 neşş veya nişş ise 20 dirhem gümüş karşılığıdır. Yani Hz. Peygamber hanımlarına 480 gram karşılığı gümüş mehir vermiştir. Bazı alimler bu miktarın 500 dirhem

¹³ Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 2/258-260; Buharî, *Sahih*, 6/116-117; Müslim, *Sahih*, 2/1018-1019; Ebû Abdillâh İbn Mâce Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, ts.), 1/592.

¹⁴ Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 2/264.

¹⁵ Müslim, *Sahih*, 2/1066-1067.

¹⁶ Bu kelime papirüs belgelerine yansıdığı ve hukuk kitaplarında kullanılışında görüleceği gibi İslami dönemde Arap coğrafyasında "mehir" kelimesine karşılık olarak kullanılmıştır.

¹⁷ Ahmet Acarlıoğlu, *Hz. Peygamber Dönemi Aile Hayatı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 188-191.

olduğunu da söylerler¹⁸. Ölen erkeğin karısı, velisi veya oğlu tarafından hapsedilir, mehir zorla geri alınır veya kadın yeni bir evliliğe zorlanabilirdi. Yetim kızların mehirleri eksik ödenir, nikâhları külfetsizdi.¹⁹ Şevval ayı uğursuz sayılır, nikâh yapılmazdı.²⁰ Öz anne, kız, hala ve teyzelerle evlilik yasak olmasına rağmen, bir kadınla kızı veya iki kız kardeş aynı kişinin nikâhında olabilirdi. “Makt” nikâhında, ölenin oğlu üvey annesini mehirsiz nikâhlayabilir veya mehir alarak başkasına verebilirdi;²¹ bu, Kureyş’te hak, Evs ve Hazrec’te zorunluydu. Üvey annesiyle evlenenlere “dayzen” denirdi²². Câhiliye döneminde kocası ölen kadın mirasçılara mülk gibi kalır, kayınbiraderiyle evlenmeye zorlanabilirdi; örneğin, Hind b. Simâk, Sa’d b. Muâz ve kardeşi Evs ile evlenmiştir²³. Temîm kabilesi mensuplarının öz kız, kız kardeş ve anneleriyle evlenmeye izin verdikleri bilinir²⁴. Evlatlığın karısıyla evlenmek yasaktı. Çok eşlilik yaygındı ve kadın sayısında sınır yoktu; mut’a, şiğar, haden, istibdâ gibi nikâh türleri mevcuttu. Mut’a, geçici evlilik olup

¹⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 4/78.

¹⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Ayi’l-Kur’an* (Kahire: y.y., 1920), 4/78; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihü’t-Taberî*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim (Mısır: Dârü’l-Meârif, ts.) 2/380-381, 4/231-234.

²⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir ‘Ata (Beirut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 8/60-61.

²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi’l Arab Kable’l İslâm* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1992), 5/533-540; Şemsettin Günaltay, “İslâm’dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu, Aile ve Türü Nikâh İşleri”, *Belleten*, 60/15. (1951), 691-708.

²² Kinane, babasının karısı Berre bint Mürr ile, Hâşim, babasının karısı Vafide ile, Nüfeyl ise, dedesinin karısı el-Hayda bintü’l-Halid ile evlenmişlerdir. Ebu Kays b. el-Eslet, analığı Ümmü Ubeyd bint Damre’yi, Safvân b. Ümeyye, analığı Fahite bintü’l-Esved’i, Manzur b. Zebban, analığı Müleyke bintül Harice’yi nikâhlamıştı. Sabit b. Münzir, analığı Suhte bintül Harise ile, Sabit b. Nu’mân, analığı Hind b. Evs ile, Ebu Amr b. Ümeyye, analığı Âmine ile, Hısn b. Ebî Kays, analığı Kubeyşe b. Ma’n ile evlenmişlerdir. Taberî, *Tarih*, 2/266; Ebû’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has’amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü’l-ünüf fi şerhi’s-Sireti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*, thk. Ömer Abdüsselâm es-Sellâmî (Beirut: Dârü’l-İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2000), 2/356-357; Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Katib el-Hâşimî el-Basri el-Bağdadi, *Kitabu’t-Tabakâti’l-Kebir* (b.y.: y.y., ts.), 3/478, 503; Ebû Ca’fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr İbn Habîb el-Bağdadi, *el-Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstädter (Beirut: Dârü’l-Âfâki’l-Cedîde, 1942), 325-326.

²³ Ebû Abdullâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir ‘Ata (Beirut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 8/300, 316, 322, 328, 343, 347, 401, 407.

²⁴ Gaylan b. Seleme’nin on tane karısı vardı. Mes’ud b. Mürteb, Mes’ud b. Amr, Urve b. Mes’ud, Süfyan b. Abdillâh, Ebu Ukayl Mes’ud b. Âmir de dörtten fazla kadınla evli idiler. Kays b. el-Hâris’in sekiz, Nevfel b. Muaviye’nin ise beş tane hanımı vardı. Bu durumun, ailenin erkek evladını çoğaltmak, düşmanlara karşı güçlenmek arzusundan doğduğu sanılmaktadır. Bkz. Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve Tirmizî, *es-Sünen*, thk. İbrahim ‘Atve (Beirut, İhyâü’t-Türas’i-Arabî, ts.) 3/435; İbn Mâce, *Sünen*, 628; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 357.

şehvet tatmini için yapılır, çocuklar anneye ait olurdu²⁵. Şığar, mehirsiz kadın değiş-tokuşu;²⁶ haden, hür kadınların gizli metres hayatı;²⁷ istibdâ, soylu evlat için kadının başka erkekle ilişkiye girmesiydi²⁸. Ayrıca, fuhşa zorlanan cariyelerin kazançları sahiplerine kalır, doğan çocuklar para karşılığı nispet edilirdi. Daha doğmamış kızlar dahi nikâhlanabilirdi²⁹.

Câhiliye döneminde, fuhşa zorlanan cariyelerin çocuklarının nesebi, cariyenin sahibi ile zina yaptığı kişi arasında tartışma konusu olurdu. Cariyenin sahibi ölürse, neseb iddiası vârislere geçerdi; örneğin, Zem'â'nın cariyesi hem Zem'â hem de Utbe ile ilişkiye girmiş, Utbe ölmeden çocuğun nesebinin kendisine bağlanmasını vasiyet etmişti. Buna "İstilhâk" denirdi. Câhiliye'de Hz. İbrahim'in sünnetine uygun meşru nikâh da bulunurken, İslam, gayri ahlaki evlilik uygulamalarına karşı çıkararak nikâh anlayışında devrim niteliğinde bir dönüşüm sağlamıştır³⁰.

5. İslam'da Nikâh

İslami bakış açısına göre canlılar aleminde her şey çift olarak yaratılmıştır. Allah Teâlâ "Bütün çiftleri o yaratmıştır" buyurur (Zühuf, 12). Bu durum sadece insanlarla ilgili değil hayvan ve bitkiler için de geçerlidir. Mesela rüzgarların fonksiyonlarından birisi erkek ve dişiye buluşturarak bitkileri aşlamak ve sebze-meyve oluşumunu sağlamaktır. Bu sebeple bütün canlı varlıklar çift yaratılmıştır. Bu yüzden Hz. Nuh'a (a.s.) tufandan önce gemisine her cins hayvandan birer çift alması emredilmiş olmasının hikmeti budur³¹.

Esasen bu durum neslin devamı için bir fitrat kanunudur. İnsanlarda karşıt cinsleri birbirlerine cazibe merkezi haline getiren şehvet dürtüsüdür ve bu arzu insanın en zayıf yönünü teşkil eder. Bu yönüyle de dinî bir vecibe olan iffeti korumanın kalkanıdır.

²⁵ Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", 2/286-287; Muta nikâhı konusunda geniş bilgi için bkz. Saffet Köse, "Ailede Meşruiyet Temeli Olarak Nikâh", *Küreselleşen Dünyada Aile 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2010), 131-154.

²⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebсут* (Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye 1324-31) 5/105; Buharî, "nikâh", 6/128; Müslim, "nikâh", 2/1034-1035. Bu nikâh türü, Doğu Anadolu'daki "berdel" uygulamasının bir benzeridir.

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayî'l-Kur'an*, 8/83.

²⁸ Buharî, "nikâh", 6/132; Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts), 12/702-703.

²⁹ Buharî, "nikâh", 3/39; Müslim, "Nikâh", 6/2320; Ebu Dâvûd, *Sünen*, 2/580-582

³⁰ Buharî, "nikâh", 6/32; Ebu Dâvûd, *es-Sünen*, 2/702. Cahiliye dönemi nikah çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali, *el-Mufassal*, 5/533-540; Seyyit Muhammed Alûsî, *Bülûğu'l Erebe fi Ma'rifeti Ahvali'l Arab*, thk. Mahmut Behcet Eleseriy (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, ts.), 2/ 5; Acarlıoğlu, *Hz. Peygamber Dönemi Aile Hayatı*, 149-171.

³¹ el-Hicr 15/22.

Dolayısıyla zinaya düşme endişesi olup da mali gücü yerinde olana evlilik farz olmuştur.³² Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim evlenme akdini sıkı sıkıya bağlanmış bağ/taahhüt manasında *misaku'l-galz* olarak tanımlar³³.

Nikâhın hadislerde de genellikle "*evlenme akdi*" anlamında kullanıldığı görülür. Evliliği kendisinin ve önceki peygamberlerin sünneti olarak niteleyen Hz. Peygamber, imkânı olanları evlenmeye teşvik etmiştir. Evliliğin iffeti korumada ve neslin devamında önemini vurgulamış, evliliğin kalıcı olması ve mutluluk içinde sürmesi için eşler arasında denklige dikkat edilmesini tavsiye etmiştir. Evlenmeden önce eşlerin birbirlerini görmelerini tavsiye etmiştir. Velisinin izni olmadan nikâh yapılmamasını, fakat mutlaka kadının da rızasının alınmasını istemiştir. Evlilik ilişkisinin ciddi bir sebep bulunmaksızın sona erdirilmesinden Allah'ın hoşnut olmadığını belirtmiştir. Sünnette, en az iki şahit huzurunda aleni olarak gerçekleştirilmesi istenen nikâh akdi belli bir merasime tabi tutulmamış, ancak evliliğin ilan edilmesi, bir konuşma yapılması bu vesileyle dost ve akrabaya ziyafet verilmesi, müzik aletleriyle eğlenilmesi tavsiye edilmiştir³⁴.

Nikâh konusunun İslam hukukunda ibadet ile muamelat konularının tam ortasında ele alınmış olması hayli dikkat çekicidir. Çünkü nikâh yapısı itibarıyla hem sosyal bir meşruiyet aracı hem de hukuki dinî meşruiyet aracıdır. Bundan dolayı hemen bütün toplumlarda nikâhın sosyal meşruiyeti yanında dinî ve hukuki meşruiyetini de garanti altına almak için resmi kayıt altına alan köklü bir devlet geleneği vardır. Bu geleneğin ilk temelleri, aşağıda somut uygulamalarını göstereceğimiz gibi Hz. Peygamber tarafından atılmıştır.

Hz. Peygamber zamanındaki nikâh uygulamalarına bakıldığı zaman, özellikle nikâhlanacak tarafların kendi rızalarının alınmasını, bu konuda herhangi bir zorlamanın yapılmamasını emretmiştir. "Kızın izni nasıl olmalıdır?" diye soranlara "susması yeterlidir" diye cevap vermiştir. Nitekim kendi kızı Hz. Fatıma'yı Hz. Ali ile evlendireceğinde, Hz. Fatıma susmuş ve susmasından gönülsüz olmadığı anlaşılmıştır. Hz. Âişe'ye genç bir kız gelerek babasının kendisini istemediği biri ile evlendirmek istediğini

³² en-Nûr 24/30-31; el-Mü'minun 23/5; el-Me'âric 70/29.

³³ en-Nisâ 4/21. Ebu Hilal el-Askeri, *el-Furuku'l-lugaviyye*, nşr. Muhammed Busil Uyfinü's-Sfid (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1426/2005), 69, 82.

³⁴ Hadislerdeki nikâh ile ilgili detaylar için bkz. Buhari, "Nikâh", 1, 15, 36 67, 68, 71; Tirmizî, "nikâh", 1, 6; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabî, ts.), "Nikâh". 6, 8; Ebu Dâvûd, "Nikâh" 1, 1932; a.mlf., "Talâk:", 3; Müslim, "Nikâh", 96-98.

şikayet etmiştir. Durum Hz. Peygambere arz edilince, efendimiz kızın babasını çağırması ve kararın kızda olduğunu bildirmiştir.³⁵

Hız. Peygamber evlenecek Müslümanların nikâhlarını umumiyetle Mescid-i nebevîde bizzat kendisi kıymıştır. Hız. Ali ile Hız. Fatıma'nın nikâhını bizzat kendisi akdetmiştir. Önce yakın arkadaşlarını davet etmiş, onlar geldikten sonra kısa bir konuşma yapmış, bu konuşmada şunları söylemiştir: "Allah evliliği bir varoluş sebebi, insan için bir zaruret, adalete vasıta, hayırlara vesile kılmıştır. İnsanları da evlenmeye mecbur bir fitratta yaratmıştır. Furkân suresinde "İnsanı sudan yaratarak, ona soy sop veren O'dur. Rabbin her şeye kadirdir..."", "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır, ana kitap onun katındadır" dedikten sonra icab-kabul yapmıştır. Daha sonra da "Allah Hatice'nin kızı Fatıma'yı Ebu Talip oğlu Ali'ye nikâhlamamı emretti. Şahit olun! Ben de 400 miskal gümüş ile Fatıma'yı Ali'ye nikâhladım" buyurmuştur. Bundan sonra da "Allah sizi birbirinizden ayırmasın, evliliğinizi mübarek kılsın, sizden pek çok güzel nesiller var etsin..." diye dua etmiştir.³⁶

Hız. Peygamber nikâhın aleniliğine çok önem verirdi. Mescid-i Nebevîde herhangi bir nikâh kıyıldığı zaman Hız. Âişe'nin yanında bulunan bir def aleti vardı. Nikâh akdedildikten sonra bir görevli bu def ile nikâhı duyururdu. Nikâhta helal ile haramın (sifâh/zina) arasını ayırmanın *def ve ilan* (es-savt/meşru eğlence) olduğunu bildirmiştir. Bu def sesi duyulduğu zaman Medineliler bir nikâh kıyıldığını anlardı.³⁷ Bütün bu vb. sebeplere binaen Hız. Peygamber defle bile olsa nikâhın ilanını talep etmiştir. Nitekim kendisi ashaptan bazı kişilerle birlikte Ben-i Zurayk kabilesinin şarkı ve oyunla eğlendiklerini görünce sebebini sormuş düğün eğlencesi olduğunu öğrenince de: "Bu nikâhtır, sifâh/zina değildir. Gizli nikâh da değildir. Defin işitildiği, dumanın tüttüğü (ziyafetin verildiği) nikâh, gizli evlilik olarak nitelendirilemez" buyurmuştur. Hız. Peygamber'in def çalınmasıyla nikâhın ilanını istemesi ise ek bir tedbirdir.³⁸

İslam hukukunda ve geleneğinde nikâhta aleniyet tarafları gayri meşru ve ahlak dışı ilişkilerde buldukları yönündeki töhmetten kurtarır. Ayrıca tarafların evli olduklarının bilinmiş olması kendilerine yapılacak evlenme tekliflerinin de önünü alır. İlk dönemlerde kamuya açık tek alan ve toplanma yeri, önemli meselelerin duyurulduğu yegâne merkez mescitlerdir. Hız. Peygamber de bu amaçla mescidi kullanmış ve

³⁵ Müslim, "Nikâh", 1419; Tirmizi, "Nikâh", 1107; Ebu Dâvûd, 2092-2093.

³⁶ Tirmizi, "Nikâh", 1107; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, 8/ 11, 24.

³⁷ Tirmizi, "Nikâh", 6; İbn Mâce, "nikâh", 20; Nesai, "Nikâh", 72; İbn Mâce, "Nikâh", 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/418, 4/78.

³⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Hüsrevcirdî *Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed. Abdulkâdir Atâ (Beyrut-Lübnan: Dâru'l kutubü'l -İlmiyye, 1414/1994), 7/790.

kendisinden sonra Râşid halifeler de aynı yönde hareket etmişlerdir. Hz. Âişe'nin nikâhlarında akdin ilanı amacıyla *emanet* olarak verdiği bir definin bulunduğu bilinmekteydi. Hz. Peygamberden sonra da bu def Hz. Âişe'nin yanında kalmış ve nikâhlardan sonra duyuru amacıyla çalınırdı. Düşünlerde söylenen şarkı sözlerinin bize kadar ulaştığı dik-kate alınırsa bu yönde bir geleneğin oluşmuş olduğunu belirtmek gerekir.³⁹

Bu anlayış çerçevesinde daha sonraki dönemlerde de “*gizli evlilik*” konusunda sert tepkiler oluşmuştur. Mesela Hz. Ömer bu tür evlilik yapanları zina suçu işlemekle itham etmiş ve recm edeceğini deklare etmiştir.⁴⁰ Nikâhta şahit bulundurma zorunlu-luğu ispat güvencesi yanında aleniliği de sağlama amacına yönelik bir tedbirdir. Keza *velime* olarak bilinen düşün ziyafetlerine başta Hz. Peygamber ve sahabe olmak üzere Müslüman toplumlarda büyük önem verilmesi, evlenen çiftlerin sevinç ve mutluluklara ortak olma yanında evlenmede aleniyeti sağlamak, nikâhın önemli bir iş olduğunu hissettirmek ve toplumsal meşruiyeti temin amacına matuftur.⁴¹

6. Nikâhta Kadı İzni ve Tescil Şartı

Nikah tatbikatının Hz. Peygamber ve dört halife dönemi uygulamalarını esas al-masından dolayı, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren nikâh akitleri, şartların zorluğuna rağmen resmi olarak kaydedile gelmiştir. Kağıt-kalem gibi yazı malzemelerinin kıt ol-duğu, okur-yazarlığın son derece düşük olduğu bu devirlerde nikah akitleri iki şahit ile sağlam garantiye alındığı gibi, aleniyet şartı getirilerek herkesçe bilinmesi sağlanmıştır. Bunun en açık delili, papirüslere yazılmış nikah belgelerinin varlığı ve muhtevasına iliş-kin bilgilerdir. Nitekim günümüze ulaşan en eski papirüs belgeleri arasında fazlalığı ile dikkat çeken belgelerin başında evlilik akitleri gelmektedir. Günümüze ulaşan en eski papirüs belgelerinden hareketle İslam dünyasında kağıdın yeni imal edildiği fakat hala yaygınlaşmadığı ve sınırlı olduğu devirlerde kağıdın üç şey için kullanıldığı dikkat çe-ker. Biri devletin vergi ve tapu kayıtlarının tutulması, ikincisi devletin yazışmaları, üçüncüsü ise nikâh akitleri. Bu durum bir güvence olarak nikâhın tescili yönünde güçlü bir talep oluşturmuştur.⁴² Özellikle mehrin *mu'accel* (peşin) ve *müeccel* (ödeme zamanı sonraya bırakılmış) olmak üzere ikiye bölünmesinden sonra ödeme süresinin uzaması sebebiyle unutmaya ve inkara karşı *müeccel* olanın yazılı belgeyle kayda geçirilmesi

³⁹ İbn Mâce, "Nikâh", 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/91; 4/78; Serahsi, *el-Mebcut*, 5/31.

⁴⁰ İmam Malik Malik b. Enes, *el Muvatta*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak (Beyrut: Daru İbn Kesir 2021), "Nikâh", 26.

⁴¹ el-Bakara 2/282'de geçen şahadet ile ilgili hükümlerin nikâh için de geçerli olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca hadislerde bu durum vurgulanmıştır. Bkz. Buhari, "Şehadet", 8; Ebu Dâvûd, "Nikâh", 19.

⁴² Bkz. Adolf Grohmann, *Chreistomathic de Popirologie* (Leiden:E. J. Brill 1993), 26; Adolf Grohmann, *Arabic Papyri In The Egyptian Library* (Kahira:Egitian Library Press1934), 1/65-121.

şeklinde bir uygulama ortaya çıkmıştır. Konumuzu ilgilendirmesi bakımından kağıdın sivil alanda ilk olarak nikâh akitlerinin kaydedilmesinde kullanılması hayli dikkat çekicidir. Elbette bu hassasiyet, aile kurumunun temelini oluşturan nikâh akitlerinin Müslümanlar tarafından ne kadar önemsendiğini gösterir. Nikâh akitlerinin resmî olarak kayıt altına alınmasında etkili olan bir başka faktör de “*mehr-i müeccel*” yani kadına verilen mehrin peşin ödenmeyen kısmının alacaklı olarak kaydedilmesi ihtiyacından doğmaktadır. Bir alacağın da doğal olarak kayda geçirilme zarureti, nikah akitlerinin yazılı hale gelmesine yol açmıştır. Nabia Abbot, Mısır ve Yakın Doğu’dan gelen erken İslam papirüslerinde, nikâh sözleşmeleri sıklıkla *mahr al-mu'eccel* (peşin mehir) ve *mahr al-mu'acal* (ertelenmiş mehir) şartlarını içerir; bunlar, kadının haklarını inkâr veya gecikmeye karşı korumak amacıyla yazılı olarak kaydedilmiştir. Bu uygulama, sivil işlemlerde yazılı belgeye geçişi gösterir; nikâh, bu tür kayıtların en erken ortaya çıktığı alanlardan biridir ve Müslüman toplumunda aile bağlarının kutsal niteliğini yansıtır...”⁴³.

7. Geniz'a Dökümanlarındaki Nikah Belgeleri

Şimdi İslam tarihi boyunca nikâhın uygulamada nasıl bir tatbikat sahası bulunduğunu misaller ile görmek için bize ulaşan tarihî vesikalar üzerinden konuyu göstermeye çalışalım. Mısır “*Geniza belgeleri*” arasında çıkan nikâh belgelerinden aşağıda sunacağımız üç nikâh belgesi, IX, XII. asırlarda Mısır bölgesinde akdedilmiştir.

-1-

بسم الله الرحمن الرحيم

شهد جعفر بن احمد بن عبد المؤمن علي إقرار بنان ابنت محمد بن عبد الوارث

انها وكتلت احمد احمد بن عبد الوارث

عمها بتزوجها من وهب بن الوزير وإجازت فعله ورضيت بما رضي من النكاح

فأزوجها احمد بن عبد الوارث عمها بأمرها)ور(ضاهها بعد ان أشهد عليها شاهدان

وذلك في مستهل رمضان من سنة ستة خمسين و مأتين

وشهد محمد بن سعد ألماني علي إقرار بنان ابنة محمد بن عبد الوارث انها وكتلت

عمها احمد بن عبد الوارث يزوجه من وهب بن الوزير وذلك في شهر رمضان

⁴³ Nabia Abbot, Erken Arapça papirüslerdeki hukuki belgeler, nikâh ve ticari sözleşmeler). Abbott burada, mehrin unutulma veya inkâr riskine karşı yazılı olarak kaydedilmesinin erken bir uygulama olduğunu vurgular. Ayrıca kağıdın (veya eşdeğer malzemenin) sivil alanda ilk kez nikâh belgelerinde kullanıldığını da tartışır.özellikle 3/ 1-50 sayfalarını bu konuya tahsis etmiştir. Bkz. Nabia Abbot, *Studies in Arabic Literary Papyri* (b.y.: University of Chicago Press Oriental Institute Publications, 1967), 3/ 23-25.

-سنة ست و خمسين م مأتين

1- Bismillahirrahmanirrahim

Cafer b. Ahmet b. Abdu'l-mümin, şahit oldu ki Benan bint Muhammed b. Abdulvaris, amcası Ahmet b. Abdulvaris'i Vehb b. el-Vezir ile evlendirmeye vekil tayin etti ve onun fiillerini geçerli saydı, nikâh konusunda onun kabul ettiği şeyleri kabul etti. Buna dayanarak amcası Ahmet b. Abdulvaris onun emriyle ve rızası ile iki şahidin şahitliğinden sonra evlendirdi. Bu nikâh h.256/870 yılının Ramazan ayının başında kıyıldı. Muhammed b. Sa'd el-Mazini, Benan bint Muhammed b. Abdulvaris, amcası Ahmet b. Abdulvaris'i, Vehb b. el-Vezir ile evlendirmeye vekil tayin ettiğine şahitlik etti.

Bu nikâh h.256/870 yılının Ramazan ayının başında kıyıldı.⁴⁴

-2-

بسم الله الرحمن الرحيم

شهد من اثبت شهادته آخره انهم يعرفون فاطمة البكر البالغ ابنت ابو بكر بن علي الديني يشهدون انها يومئذ بكر بالغ حرة مسلمة خالية من موانع النكاح و لم يعقد عليها عقد نكاح الى يوم تاريخه و ان أباها شقيقها احمد مستحق ولاية تزويجها و ان الزوج الراغب في عقد نكحها عبدالملك بن شجاع بن طرخان كفوها و ذلك بتاريخ السابع من جمادى الخر سنة أربعين و ستمئة

شهد بمضمونه يوسف بن ... بن... من اولاد عرفة اسماعيل بن عرفة و كتب عنه بركان بن منصور و كتب عنه و كتب عنه بأمره في (أ) ربح (هـ) . بأمره في تاريخه بأمره في تاريخه جملة الصداق ثمانون ديناراً الحال عشرة دنائير الواصل سبعون ديناراً سبعة دنائير في سلخ كل سنة من انتقال تاريخه . عقد بولاء أخيها المذكور في تاريخ المذكور أعلاه حضرت العقدة . مضر ذلك . حضرت ذلك . وكتب عبد العبد العزيز بن تبدأ لحي . (...). حمزة بن سمرة في تأجيجه . احمد بن صالح الصابث . في تاريخه في تاريخه

⁴⁴ Grohman, *Chreistomathic de Popiologie*, 26.

2- Bismillahirrahmanirrahim⁴⁵

Ebu Bekir b. Ali er-Rudeyni'nin kızı Fatıma'nın âkıl-bâliğ olmuş bir bakire olduğuna şahitliği sabit olan bir kimse şahitlik etti. nikâhın kıyıldığı gün akil-baliğ bir bakire olan Fatıma'nın hür bir Müslüman olarak nikâh akdinin yapılmasında herhangi bir engel olmadığına ve daha önce, bu nikâhın kıyıldığı zaman kadar başka bir nikâh kıyılmadığına da şahitlik ettiler. Kardeşi Ahmet, onun nikâhına vekalet etmeye layıktır. Onunla nikâhlanmak isteyen Abdulmelik b. Şuca' b. Tarhan onu dengidir (küfüv). Bu nikâh H.640/1241 yılı Cemadiye'l-ahir ayının yedisinde kıyılmıştır.

Şahitler: Mazmun b. Nusayr-Umran b. ...- Yusuf b. ...-Urfe evladından İsmail b. Urfe Berkan b. Mansur onun emriyle yazdı. Onun emriyle yazdı Toplam sadak(mehir) 80 Dinar. Peşin 10 dinar veresiye(el-vusul) 77 dinar. Bu tarihten itibaren her yıl ödemek üzere.

Nikâh yukarıda verilen tarihte kardeşinin vekaletiyle kıyıldı.

Nikâhta hazır bulunanlar

Abdulaziz b. Abdulahay yazdı, Hamza b. Şemre hazır bulundu(tarihinde), Ahmet b. Şemre o tarihte hazır bulundu.

-3-

بسم الله الرحمن الرحيم

شهد من اثبت شهادته آخره انهم يعرفون حجة ابنة يوسف بن عبدالحميد معرفة صحيحة تامة

نفسها و اسمها و نسبها ويعلمون انها يومئذ بنت بكر بالغ حرة مسلمة صحيحة العقل

و البدن خالية من موانع النكاح لم يعقد عليها عقدة نكاح الى يوم تاريخه و ان أخاصا شقيقها

سعد بن يوسف بن عبد الحميد مستحق ولاية تزويجها لما يعلمون لها و د(و)موه يعلمون

كله و يشهدون بحقيقته و لما سألهم سائل إثبات شهادتهم بما علمه و من ذلك و تحقيقه أجابوا سؤاله

و أثبتوا لهم شهادتهم آخره و ذلك بتاريخ الثنى و العشرين من صفر سنة وأربعين و ستمائة

شهد بذلك .شهد بذلك .بذلك

عثمان بن حسان بن حسن .عثمان بن صدقة بن طلائع .عمر بن وهيب بن جميل

الحدى وكتب عنه بأمره .وكتب عنه بأمره فى تاريخه .وكتب عنه بأمره و محضره

تزوجت بولاية أخيها المذكور من عبيد بن على بن جميل على صداق مبلغه من العين الذهب

⁴⁵ Grohman, *Chreistomathic de Popirologie*, 26.

المعزى عشرون ديناراً

الحال من ذلك خمسة دينا وباقي المهر و هو من المثلي .خمسـة عشر ديناراً قسط

السنة عند السلخها

دينارين و فى سلخ سنة الاخيرة منها دينر واحد و مدتها ثمانية سنين

حضرت ذلك حضرت العقدة .حضرت ذلك

وكتب سائر بن محب بن جابر و كتب عبد العزيز بن عبدالحى كتبه يحيى بن عبدالله بن عمر الموقاني

تم .تم .حضرت ذلك فى تاريخه

وكتب يوسف بن احمد احمد بن عزيز

فى تاريخه

3- Bismillahirrahmanirrahim

Huce bint Yusuf b. Abdulhamit'in sağlıklı, ismi ve nesebinin bilindiği şahitlerce teyit edilmiştir. Nikâhın kıyıldığı zaman Huce'nin bakire ve akil baliğ ve akli yerinde, hür bir Müslüman olduğunu ve nikâha engel herhangi bir durumunun olmadığı, daha önce herhangi bir nikâh yaşamadığını bildirdiler. Onun nikâhının kıyılmasına ona bildirdiği ve hakkıyla şahitlik edeceğinden, görevli şahitliğinin ispatı sorulduğunda kardeşi Sa'd b. Yusuf Abdulhamit, bildiği şeyleri olduğu gibi bildireceğine vekalet etmeye ehliyetlidir. Görecli ona sordu, o da cevaplarını verdi. Onların şahitliğini tespit etti. Bu nikâh 643/1245 tarihinde 22 sefer ayında kıyılmıştır. Bu nikâha şu kimseler şahitlik etmiştir: Osman b. Hasan, Osman b. Sadaka, Ömer b. Vehb. Hepsi bu tarihte kendi eliyle yazdılar(imzaladılar).

Kardeşinin vekaletiyle Ubeyd b. Ali b Cümeyle evlendirildi. 20 dinar Muizzi altını sadak meblağ verildi. 5 dinar şimdi, mehrin kalan 15 dinarı ise senenin ortasında ödenecektir. İki dinar ise bir sene sonunda diğerleri ise sene sonlarında olmak üzere sekiz sene.⁴⁶

Yukarıda sunduğumuz IX. ve XII. asırlara ait nikâh belgelerindeki bazı noktalara dikkat çekelim. İlk dikkat çeken konulardan biri nikâh akit merasimine gelinin kendisi değil, ona vekaleten birinci dereceden bir erkek yakını katılmaktadır. Bu durum mahremiyet anlayışı ve kız çocuklarının utanması dikkate alınarak düşünülmüş bir formüldür.

İkinci olarak hemen bütün nikâh belgelerinde mutlaka iki şahit hazır bulunmakta ve nikâh akdi sonunda şahitliklerini yazılı olarak imzalamaktadırlar. Ayrıca

⁴⁶ Grohman, *Chreistomathic de Popirologie*, 26.

nikâhı akdeden memurun da adı, nikâhın akdedildiği tarih ile birlikte açıkça yazılmaktadır.

Üçüncü olarak nikâhta erkek tarafından verilen mehir miktarı, peşin (muaccel) ve daha sonra ödenecek olan (müeccel) kesin ve açık bir şekilde kaydedilmektedir. Nikah belgelerinin bu kadar titiz bir şekilde kayıt altına alınmasının bir nedeni de uzun vadede taksitlendirilmiş mehir alacaklarının belgelendirilme ihtiyacı olabilir. İslam tarihi boyunca, nikâhın aleniliğini sağlamak, nikâhı belgelemek, mehri kayıt altına almak ve mehir miktarını tescil etmenin yanında, “*mehr-i muaccelin*” resmî kayıt altına alınma ihtiyacından dolayı sağlam nikâh belgeleri düzenlenmiştir. Bu yazılı nikâh belgeleri evli çiftler için, özellikle de kadın tarafı için bir ispat ve güvence sağlamıştır. Mesela Ebu Hilal el-Askeri (ö. H.400/1009 civarı) *el-Furuku'l-lugaviyye* adlı eserinde “*şurut*” dediğimiz bugünkü noter vazifesi gören yetkililerin nikâh akdinde mehrin miktarını kayda geçerken özellikle *mehir* kelimesine göre konunun özünü daha iyi yansıtan “*sadak*” kelimesini kullanmada duyarlı davrandıklarını haber verir. Nitekim Yukarıda sunduğumuz Mısır papirus belgelerinde de mehir yerine daima “*sadak*” kelimesi kullanılmıştır. Miladi 948 tarihinde Mısır’da düzenlenen bir papirüs belgesinde “*Bu belge Şeyder b. Sumeyl b. Nebile'nin Eris b. Şenude eş-Şemmas Dubeli binti Yahnis'ye verdiği "sadak" belgesidir. Onu evlendirdi ve ona 90 dinar aynı altını "sadak" olarak verdi...*” denilmektedir. Bu belgede özellikle *sadak* kelimesinin kullanımı dikkat çekmektedir.⁴⁷

Günümüze ulaşan belgelerde en dikkat çeken hususlardan biri de hemen hemen tamamında mehir kelimesi “*sadak*” kelimesi ile karşılanmıştır. Cevad Ali, *sadak* ve mehir kavramlarının farklı manalarda kullanıldığını; geline verilen paraya *sadak*, kızın anne babasına verilen paraya ise mehir denildiğini iddia etmiştir⁴⁸. Halbuki Grohmann’ın Mısır Geniza mahzeninde bulunduğu ve yayınladığı nikah belgelerinde de “*mehir*” kavramı yerine “*sadak*” kullanılmış olduğu, tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde açıkça görülmektedir.⁴⁹ Bu husus erken dönemlerden itibaren nikâhla ilgili bir uyuşmazlık vukuunda şahitlik dışında ispat güvencesi sağlayacak hukuki araçlara müracaat edildiğini ortaya koymasından yeterlidir. Bununla birlikte daha sonraki devirlerde nikâhın devlet kontrolünde amme velayetini temsilen kadıların uhdesine verilmesinde bir zorunluluk hissedildiği anlaşılmaktadır.

Esasen yüksek mevkideki kimselerin nikâhlarının devirlerinin önde gelen hukukçuları tarafından kıyılması geleneği, daha eski tarihlere uzanmaktadır. XI. asırda

⁴⁷ Usvan’da Miladi 948 yılında tanzim edilen bu nikâh belgesi, Nabia Abbot tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Nabia Abbot, “Arabic Marriage Contracts Among Copts”, *ZDMG* 95 (1941), 60-77.

⁴⁸ Ali, *el-Mufasal*, 4/644, 5/529-531.

⁴⁹ Bkz. Grohmann, *Christomathic de Popiologie*, 26; Grohmann, *Arabic Papyri In The Egyptian Library*, 1/65-121.

Selçuklu sultanı Melikşah (M.1072-1092)'ın nikâhının bir kadı tarafından kıyıldığı görülmektedir.⁵⁰ Keza I. İzzettin Keykâvus'un (1197-1220) kadı Sadreddin Lehâverî tarafından kaleme alınan nikâh akdi vesikası bugüne kadar gelmiştir.⁵¹ Memlükler devrinde kâdıların nezareti altında çalışan nikâh memurlarının “Akkâdü'l Enkiha” varlığı bilinmektedir.⁵² İbn Batutâ (ö.h.703-770/1304-1369), Ramazan 726/Ağustos 1326 yılında ziyaret ettiği Dimaşk'ta (Şam) görevi nikâh kıymak ve tescil etmek olan ve kadılar tarafından tayin edilen çeşitli mezheplere mensup resmî memurların bürolarından bahsetmektedir. Hatta “*kadı'nın izni ve emri olmaksızın evlenen kimsenin nikâhı caiz değildir*” şeklinde bir görüş de nakletmektedir. Bütün bunlar, Osmanlılardan önce ve onların kuruluş yıllarında nikâhların kadılarının veya onların kontrolündeki hususi memurların nezareti altında kıyılması geleneğinin yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığına göre, nikâhların yetkili bir hukukçu, bir hâkim tarafından kıyılması geleneği, sonraları halk arasında da yaygınlaşmıştır. Din adamlarının kıydığı nikâhlarda kadı izninin aranması tatbikatının Osmanlıların ilk devirlerine kadar uzanması muhtemeldir.⁵³

İslâmî gelenekte nikâhların bizzat kadı tarafından veya kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı, günümüze gelen belgelerden, özellikle de Osmanlı kadı sicillerinden anlaşılmaktadır. Ancak nikâha hâkimin veya onun izniyle bir din adamının iştiraki İslam hukuku bakımından zaruri olmadığından, devrin okur-yazarlık ve kayda geçirme imkanları olmadığı durumlarda bir kısım nikâhların kadının izni dahi aranmaksızın kıyıldığını kabul etmek gerekir. Fetva kitapları bu noktayı ısrarla belirtmişlerdir. Fakat bu durum toplumsal zarurete binaen bir istinayı teşkil eder. Esasen aile kurumunun en temel hukuki sözleşmesi olan ve aleniyet gerektiren bu muamelenin tarih içinde tam olarak yerine getirilmesi ve istismara yol açmaması için devlet tarafından kayıt altına alma zarureti ortaya çıkmış ve bu şekilde kurumsallaşmıştır. Bu yüzden bilhassa şehir merkezlerinden uzak köylerde kadının haberi ve izni olmaksızın, ama herhalde bir din adamının huzurunda nikâh kıyıldığını kabul etmek gerekir.

Osmanlı devletinde devlet kontrolünden uzak ve İslam-Osmanlı aile hukukunun esaslarına ne ölçüde uyulduğu bilinmeyen nikâhları asgariye indirmek için şöyle bir tedbir getirilmiştir: Kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhların varlığıyla ilgili bir ihtilaf mahkemeler tarafından dinlenmez olmuştur.⁵⁴ Böylece kadı izinsiz

⁵⁰ Ebü'l-'Abbas Şemsü'd-Din Ahmed b. Hallikan, *Vefeyatil'l-A'yan ve-Enbtü'ü Ebna'u'z-Zaman* (Kahire: Daru Sadr, 1948), 4/373.

⁵¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1958), 44.

⁵² M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, *The Journal Of Ottoman Studies* 3 (1982), 3.

⁵³ Aydın, “Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri”, 3.

⁵⁴ *Hind-i baliğa nefsinin Anır'a tezvüc ettikte izn-i kadı bulunmasa akd-i mezbur sahih olur mu? Elcevab: “Olur”*. Ali Efendi, *Fetava* (İstanbul: Vakayihane-i Amire, 1272), 1/35; benzer bir fetva için bk. Yenişehirli Abdullah

nikâhlar geçerli kabul edilmekle birlikte, nikâhın varlığıyla ilgili bir ihtilaf vukuunda taraflar ihtilafı mahkemeye intikal ettiremez olmuşlardır.⁵⁵ Gerek bu tedbir gerekse kadıya bağlı olan imamların kadınların rızası hilafına kadı-izinsiz nikâh kıymalarının düşünlmemesi ve gerekse ailelerin, nikâhların aleniyetini ve ispat kolaylığını temin için bu iki kanuni yoldan birini tercih etmeleri, nikâhların ekseriyete ya kadı tarafından veya kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı söylememize imkan vermektedir.⁵⁶ Nitekim Osmanlı devletinde bulunan yabancılar ve Anadolu'yu gezen seyyahlar bu hususta bize oldukça yardımcı olmaktadır. 1553-1555 yılları arasında Anadolu'yu gezen Hans Dernschwam bu hususta şu bilgileri vermektedir:⁵⁷ «*Erkek hakimın yanından hakimın izin belgesi ile birlikte imama gider. Kadın ve erkek birlikte evlenme iradelerini beyan ederler ve imam tarafından nikâhla bağlanırlar.*» Baran de Tott da evlenmelerin izinnamele yapıldığını hatıralarında nakletmektedir⁵⁸.

Nitekim XVI. yüzyılda Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi tarafından verilen fetvalarda kadı izninin şart olduğu açıkça belirtilmiştir. Ebu's-Suud Efendi:

1-Hakim marifetsiz nikâh olunmaya deyu emri padişahi varid olmuş iken, hakim marifetsiz nikâh sahih olur mu? el-cevâb: Olmaz, meğer nizâ ve husumet olmayâ...

2- Hind, izn-i kadı yok iken, birkaç kimse huzurunda kızım Zeyneb-i sagireyi, kardeşim Amr'ın oğlu Bekr-i sağire verdim deyip, Amr Bekr için Zeynebi alıp kabul ettim dese nikâh olur mu? el-cevab: izn-i hakimle olmak emr olunmuştur.

3- Zeyd, sağire Amr'ın sağire oğluna şuhud mahzarında tezvic edip, Amr dahi alıp kabul eylese, amma ma'rifet-i hakim olmasa, nikâh-ı mezbur sahih olur mu? el-cevab: Velayetleri kamiledir, olur, hakim kabul etmemek olmaz" diyerek nikâh aktinin

Efendi, *Behcetü'l-Fetava* (İstanbul: y.y., 1266), 31, 51. "Niza vaki olsa izn-i hakimsiz olıcak istima olunmaz ve kend-i toprağı kadısı izinsiz nikâh nızâ istima olunmamak memurdur." Ebüssuûd Efendi, Ma'rûzât, *Millî Tettebbûlar Mecmuası I-V* (İstanbul: y.y., 1915), 2/340 ;Pir Mehmed de aynı mealdeki fetvasında "izn-i kadı silliat-i nikâhla şart değildir; bmuun zararı tecaliil olunduktur. *Hind münkire olursa nihayet hâkim Zeyd'in davasın istima eylemeye...*" Ebüssuûd Efendi, Ma'rûzât, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, 2/326.

⁵⁵ Fetva sultanların bazı davaları dinlemekten kadınları mene kadir olduklarını göstermektedir: "Bir hususu kudat istima etmiyeler deyu taraf-ı sultandan emr-i şerif varid olduktan sonra lildfina emr-i ahar varid olmadan Zeyd-i kadı hususu mezburu istima ile hilkmედüp hüccet verse hükmü ncifiz olur mu?" Elcevabı: "Olmaz?" Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 423.

⁵⁶ Gotthard Jaeschke, "Türkiye'de İmam Nikâhı", çev. Ahmet Mumcu, *Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan* (Ankara: AÜHF, 1964), 136.

⁵⁷ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyehat Günlüğü*, çev. Yaşar Ünen (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1992), 15.

⁵⁸ Friedrich Sarre, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanisehen Reich* (Wiesbaden: Harrasovits, 1962), 25; Jaeschke, "Türkiye'de İmam Nikâhı", 203, d.n. 98; Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İçtimai Hayat", *Tanzimat* 2 (1940), 649.

kadı iznine tabi olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹ Bu ifadeden anlaşılacağı üzere kadı izni olmadan gerçekleşen evlilikler fıkhen sahih ancak mer'î hukuk nazarında geçersiz kabul edilebilir.

İbn Kemal'in fetvalarında da kadı izninin gerekliliğine rastlanılmaktadır. *Mühimmat-ı Müfti* isimli eserinde *Şerhu'l-Muhit*'ten naklen "kadı izni ve emri olmaksızın evlenen kimsenin nikâhı caiz değildir" demektedir. Bu misallerde, her ne kadar açıkça "caiz değildir" denilmesede herhangi zaruret olmadıkça kadı izninin gerekliliği hususunda kanuni bir baskı söz konusuydu. İslam tarihi boyunca, hususen Osmanlı tatbikatında nikah akitlerinin belirli bir bölümünün mahkemelerde kıyıldığı, bunun için de tarafların ya bizzat veya vekilleri vasıtasıyla mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır. Bu durumda hakim tarafların evlenme ehliyetine sahip olup olmadıklarını, aralarında bir evlenme maniinin bulunup bulunmadığını araştırmakta, bütün şartlar gerçekleşmişse nikahı kıyarak resmi olarak belge tanzim edilmektedir.⁶⁰ Osmanlılarda *resm-i gerdek*, *resm-i aras*, *arusiye*, *gerdek degürü*, *gerdek hakkı*, *evlü cürmü* gibi değişik ifadelerle nikâhla ilgili vergilendirmenin nasıl olacağı ve kimden ne kadar vergi alınacağı açıkça belirtilmiştir.⁶¹

Shelomo Dov Goitein, Akdeniz dünyasının XI.y'dan XIII.yüz yıllarını "A Mediterranean Society" adlı eserinin II. cildinde "Geniş Aile" başlığı altında aileleri meydana getiren temel unsurları ele almıştır. İkinci bölümünde ise Geniza belgelerinde yer alan evlilik sözleşmelerinden hareketle evliliğin Akdeniz toplumu açısından kutsallığından, eş seçiminden ve yeniden yapılan evliliklerden, nişan merasimlerinden, gelinin hukuki ve güncel pozisyonundan ve evliliğin otoritelerinden bahsedilmiştir. Düğün ve evlilik kontratlarının nasıl korunduğunu, Geniza evlilik kontratlarının bizlere neler anlattığını ve düğün merasimlerini ele almıştır. Evliliklerin ekonomik temelleri olan kocanın yükümlülükleri, gelinin çeyizi, kadının ekonomik rolü, eşlerin birbirlerinin aileleri ile olan ilişkileri de bu bölümde yer alan dikkat çekici konulardan bazılarıdır.⁶²

Osmanlı dönemi nikâh kayıtları ile ilgili yapılan bir araştırmada, ilk evlilikler "bikren", sonraki evlilikler ise "şeyben" terimleri ile kaydedilmiştir. Buna göre toplam 580 nikâh kaydından 324 (% 55,9)'si ilk defa evlenen kadınlara, 253 (% 43,6)'si daha sonraki evliliklerini yapan kadınlara aittir. Bu durumda ikinci ya da daha fazla kez olarak evlilik

⁵⁹ Bkz. M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhu'l-İslam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983) 37-38.

⁶⁰ Bkz. M. A. Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 91, 27; a.mlf, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları III* (İstanbul: y.y., 1982) 5.

⁶¹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri* (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınevi, 1990), 2/59-60, 519.

⁶² S. D. Goitein, *A Mediterranean Society* (California: University of California Press, 2000).

yapan kadınların %43,6'ya tekabül eden oranı olduğu dikkat çekicidir. Buradan hareketle bu dönemde sürekli devam eden savaşların veya çeşitli sebeplerle meydana gelen kayıpların evli erkek nüfusunda ciddi bir kayba yol açtığını, başka nedenlerle meydana gelen boşanmaların da bu oranın yükselmesine sebebiyet verdiğini ifade etmek gerekir. Bakire olup, şehir merkezindeki 41 farklı mahalleden birisinde ikamet edenlerin sayısı 85 (%26,3)'tir. Bakire olup köylerde ikamet edenlerin sayısı ise 214 (%66)'dür. Geriye kalan 25 (% 7, 7) kadın ya "haric" şeklinde kaydedilmiştir. Dul olup şehir merkezinde ikamet edenlerin sayısı 110 (%43,5)'dur. Köylerde yaşayanların sayısı ise 128 (%50.16)'dir. Geriye kalan dul kadınların sayısı 15(% 5,9) olup bunlardan 6'sı konar-göçerdir.⁶³

Sonuç

Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, nikâh ilk topluluklardan günümüze kadar hemen bütün din, millet ve toplumlarda uygulanan ve aile kurumunun en meşru temelini oluşturan bir sözleşme şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle neredeyse insanlıkla yaşıt bir geçmişe sahiptir. Eski çağlardan beri toplumların geride bıraktığı en somut belgeler arasında nikâh kayıtları belirgin bir şekilde dikkat çekmektedir. Yine toplum, kültür, bölge ve din farklılığına rağmen nikâh belgelerinde inanılmaz benzerlikler vardır. Bu da nikâhın insan ve toplum olmanın fitri/tabii bir sonucu olduğunu ortaya koymaktadır. Nikâh tarihinde en kötü örnekler ise İslam'ın doğduğu Câhiliye devri Arap toplumundaki örneklerde görülmektedir. Bu yüzden İslam nikâh konusunda adeta devrim niteliğinde hükümler ve uygulamalar getirmiştir. İslami gelenekteki nikâh uygulamaları ise doğrudan Kur'an ve Hadis üzerine temellenmiş, Hz. Peygamber ve sahâbenin Kur'an ve Hadis doğrultusunda nikâhı kurumsallaştırması ile günümüze kadar kesintisiz devam edegelmiştir.

İslam'ın ilk yüzyılına dair belgeler ile bugünkü İslami geleneğe uygun olarak icra edilen nikâh uygulamalarındaki bire bir benzerlik, nikâh konusundaki Kur'an ve sünnete dayalı sahih bir geleneğin kesintisiz devam ettiğini açıkça göstermektedir. Belgelerde kızın açık ve zımnî (sükût-u ikrar) yoluyla rızasının alındığı, ergenlik çağına geldiği, fiziki ve ruhi olarak evliliğe manisinin olmadığı, vurgulanmıştır. Mehir konusu açık ve detaylı bir şekilde müeccel ve muaccel olarak yazıldığı ve hatta müeccel mehir için senet tanzim edildiği gibi uygulamalar dikkat çekmektedir.

Elimizdeki en eski belgeler ve rivayetler, İslam'ın doğuşundan itibaren nikahın devlet tarafından kayıt altına alınmaya çalışıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Kâğıdın son derece kıt ve kıymetli olduğu bu devirlerde, nikâh akitlerine dair belgelerin

⁶³ Alaadin Aköz, "XVI. Yüzyıla Ait Bir Nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler", *İSTEM* 2/3 (2004), 91- 118.

bulunması, nikah akitlerinin çok erken bir devirde yazılı halde kaydetmiş olduklarını da teyit etmektedir. Bu tür belgeler aynen tapu ve vergi kayıtları gibi kıymetli evrak ve hukuki belge teşkil ettiğinden, kâğıdın yaygınlaşmaya başladığı hicri IV./X. asırdan önce nikâh belgeleri papirüs ve parşömenlere, nadiren de ipek kumaşlara yazılmıştır. Kamu otoritesinin tescili ile resmiyet kazanmamış nikahların çok özel ve zaruri şartlar haricinde, ne İslam geleneğindene de başka toplumların tarihinde örneği çok azdır. İslam, nikâh uygulaması örnekleri bize kamu otoritesinin yetkisinde, yerleşik bir belge tanzim uygulaması ile yüzyıllar boyu devam ederek günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Günümüzde yaşanan bu tür problemlere ilişkin tartışmaları ve nihai hükümleri İslam hukukçularına bırakıyoruz. Bir tarih araştırması olan bu makalemizin ortaya koyduğu nihai gerçek şudur: herhangi bir mecburiyet olmaksızın kayıt altına alınmadan yapılan gayri resmi nikahların İslam geleneğindeki nikah tatbikatında bir karşılığı ve örneği yoktur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

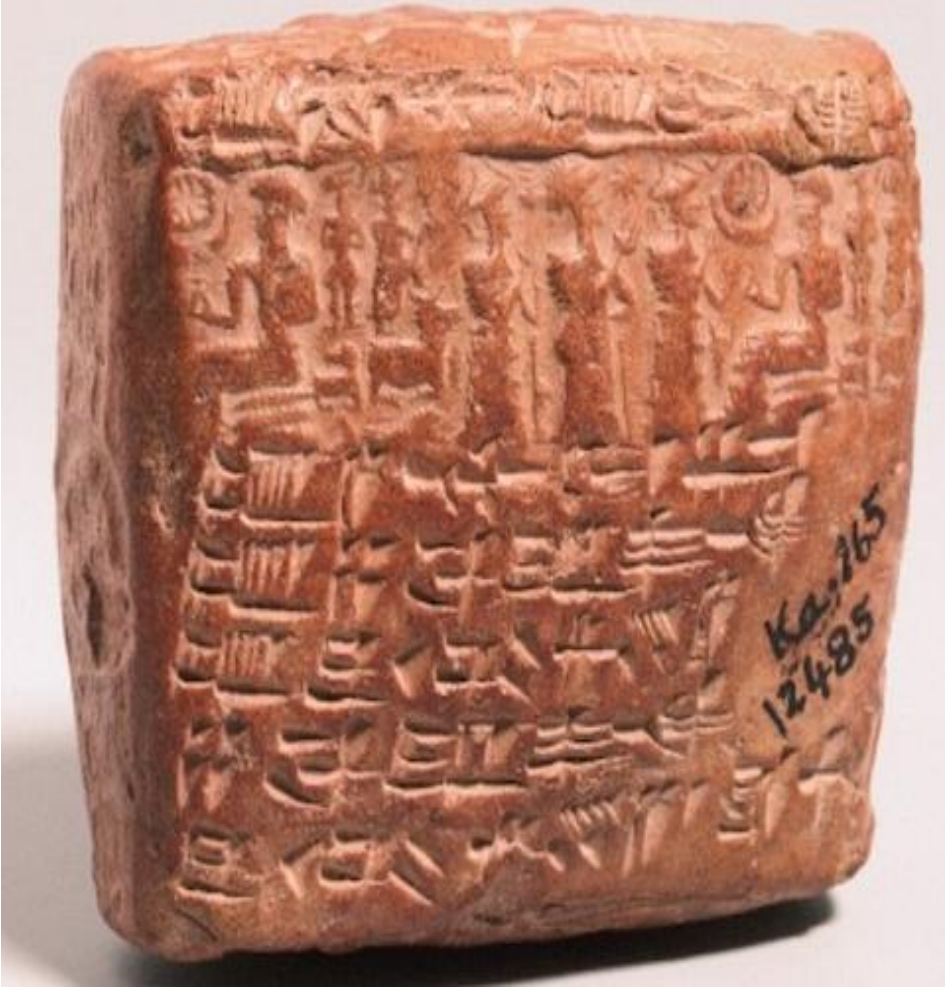
- Abbot, Nabia. "Arabic Marriage Contracts Among Copts". *ZDMG* 95 (1941), 59-81.
- Abbot, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri*, I-III. B.y.: University of Chicago Press Oriental Institute Publications, 1967.
- Abd al-razık, Aḥmad. "Aqd nikâh min ‘aşr al-mamâlik al-baḥriyya". *al-Majalla l-‘arabiyya li-l-‘ulûm al insâniyya* 22 (1986), 68-88.
- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu‘cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur‘âni'l-Kerîm*. Kahire-Beyrut: Daru'l-Hadis, 1945.
- Acarlıoğlu, Ahmet Hz. *Peygamber Dönemi Aile Hayatı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî. *el-Müsnedü Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

- Aköz, Alaattin. "XVI. Yüzyıla Ait Bir nikâh Defteri ve Bazı Değerlendirmeler". *İSTEM* 2/3 (2004), 100-116.
- Ali Efendi. *Fetava*. İstanbul: Vakayihane-i Amire, 1272.
- Alûsî, Seyyit Muhammed, *Bülûğu'l Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l Arab*. thk. Mahmut Behcet Ele-seriy. Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, ts.
- Ateş, Ali Osman. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*. 2 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Ayan, Dursun (ed). *Aile Tarihine Dair Belgeler*. Ankara: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022.
- Aydın, M. Akif. "Osmanlı Hukukunda Nikâh Akitleri". *The Journal Of Ottoman Studies* III (1982), 1-12.
- Aydın, M. Akif. *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Balkan, Kemal. "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması". *Belleten* 51/200 (Ağustos 1987), 417-428.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh (Sahîhu'l-Buhârî)*. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîh*. thk. Muhammed. b. Züheyr b. Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cevâd Ali. *el-Mufassal fi Tarihi'l Arab Kable'l İslâm (I-X)*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1992.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. Fazl b. Behram b. Abdussamed. *es-Sünen*. thk. Huseyin Selim Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dernschwam, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. çev.Yaşar Önen. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhu'l-İslam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el Arnavûd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebu Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâ-i Tûrâsi'l-Arabî, ts.
- Fındıkoğlu, Ziyaettin Fahri. "Tanzimatta İctimai Hayat". *Tanzimat II*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Goitein, S. D. *A Mediterranean Society*. 6 Cilt. California: University of California Press, 2000.

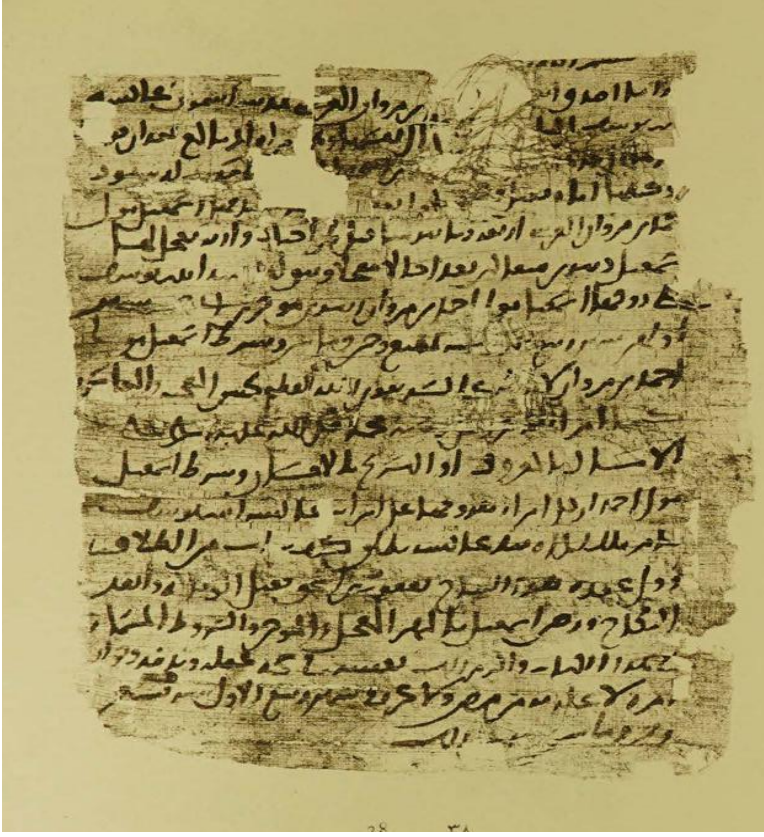
- Grohmann, Adolf. *Arabic Papyri In The Egyptian Library*. Kahire: Egyptian Library Press, 1934.
- Grohmann, Adolf. *Arabische Paläographie*. Graz-Vienna-Cologne: Hermann Böhlaus-Akademie der Wissenschaften, 1967.
- Grohmann, Adolf. *Chrestomathic de Popirologie*. 6 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1993.
- Günay, Tümer - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Hilal el-Askeri. *el-Furuku'l-lugaviyye*. nşr. Muhammed Busil Uyfinü's-Sfid. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1426/2005.
- Ibn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr el-Bağdadi. *el-Muhabber*. thk. Ilse Lichtenstädter. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1942.
- İbn Hallikan, Ebü'l-'Abbas Şemsü'd-Din Ahmed. *Vefeyatil'l-A'yan ve-Enbati'ü Ebna'u'z-Zaman*. 8 Cilt. Kahire: Daru Sadr, 1948.
- İbn Mâce, Ebû Abdilllah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabî, ts.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Üsdul-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Ma'vez - Âdil Ahmed Abdi'l-Mevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.
- İmam Malik, Malik b. Enes. *el Muvatta*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallak. Beyrut: Daru İbn Kesir 2021.
- Jaeschke, Gotthard. *Türkiye'de İmam Nikahı*. çev. Ahmet Memcu. Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan Ankara: AÜHF, 1964.
- Kil Tablet*. Asur Devri M.Ö 18. yy. İstanbul: Arkeoloji Müzesi, Ka.165, no:12485.
- Kil Tablet*. Asur Devri M.Ö 19. yy. Ankara: Anadolu Medeniyetleri Müzesi, ref.kt.i no: 120.
- Köse, Saffet. "Ailede Meşruiyet Temeli Olarak nikâh". *Küreselleşen Dünyada Aile 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*. Ankara: y.y., 2010.
- Papirüs*. Nikah belgesi M.S. 13. yy. İstanbul: Arkeoloji Müzesi, Ka.165, no: 12486.
- Râgıb, Yusuf. *Transmission de biens, mariage et séparation à Uqlül, village du Fayoum au Ve/XIe siècle*. Cairo: Ifao, 2016.
- Sarre, Friedrich. *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich Wiesbaden*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1962.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebсут*. 30 Cilt. Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1324-31.
- Shami, Ahmed. *al-Taṭawwur al-tārīkhī li-ḥuqūd al-zawāj fī l-islām. Dirāsa muqārana*. Cairo: Jāmi'at al-Zaqāzīq, 1982.

- Sourdel D. vd. *Mariage et séparation à Damas au Moyen Âge: un corpus de 62 documents juridiques inédits entre 337-948 et 698-1299*. Paris: Académie des Inscriptions et des Belles-Lettres, 2013.
- Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. Ömer Abdusselâm es-Sellâmî 4 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayî'l-Kur'an*. 30 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmeyye, 1920.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü't-Taberî*. thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Dârü'l Meârif, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve. *es-Sünen*. thk. İbrahim Atve İvez. 5 Cilt. Beyrut: İhyâü't-Türas'i-Arabî, ts.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1958.
- Ünal, Asife. "Yahudi Düğün Gelenekleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2016), 225-241.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetava*. İstanbul: y.y., 1266.

Belge Örnekleri:

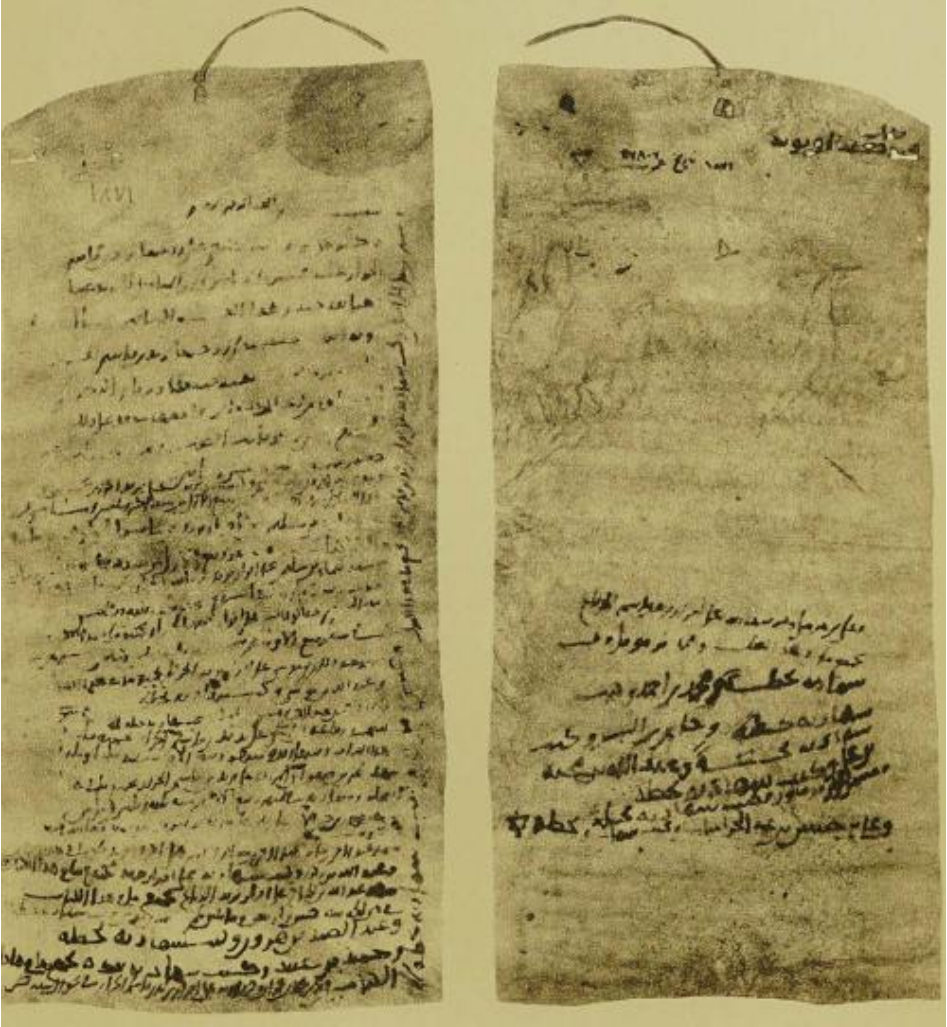
Resim 1: Asurlular tarafından 4000 yıl önce çivi yazısı ile kil tablet üzerine yazılmış bir nikâh belgesi.(İstanbul Arkeoloji Müzesi Ka.,no: 165).

Resim 2: Rabi'ul-Evvel, 259(Şubat 873) Tarihli bir nikah belgesi.

Resim 3: Cumadiye'l-ahir, Hicri 461(Nisan, 1069) tarihli bir nikah belgesi.

Resim 4: Sefer 233 A.H. (15 Ekim, 847) Tarihli bir nikah belgesi.